

ДУБИК М.Г.

ДІТИ ВІЙНИ: КІЛЬКА ОПИСІВ ВЛАСНОЇ ДОЛІ

У публікації подані листи людей, яких війна позбавила дитинства. Цікавими є не тільки перипетії їхніх історій, але й рефлексії авторів стосовно власної долі та впливу на неї подій Другої світової війни.

Поштовхом для підготовки цієї публікації стала книжка німецької журналістки, історика за освітою, Гільке Лоренц *“Діти війни. Доля одного покоління”*¹, перевидана вже кілька разів - вперше вона побачила світ у 2003 році. Авторка записала та проаналізувала багато інтерв'ю з тими, хто пережив у дитячому віці поховання загиблих, перебування у бомбосховищах, тікання зі східних земель Німеччини (згодом переданих Польщі), дитинство без батька, передчасне дорослішання. Ті, хто народилися з 1930 до 1945 років, належать до покоління, у пам'яті та підсвідомості якого залишилася психічна травма на все життя. Гільке Лоренц наводить слова психіатра Гайнля про те, що війна це *“більше ніж послідовність подій, які відбулися у визначеному та вже завершеному проміжку часу, це також те, що закарбувалося у маленьких вразливих дитячих головах та до сьогодні вигравіювано у них”*². Це повною мірою відноситься також і до дітей війни українського походження, не можна порівнювати дитячі страждання, але вони перенесли набагато більше, ніж німецькі діти. Об'єднує їх те, що неможливо було залишитися осторонь у ті роки, у всякому разі війна зачепила кожного, та найбільшими жертвами стали саме діти - безпорадні, залежні від оточуючих, які на все життя отримали щонайменше психічну травму. У цьому сенсі ще раз підтверджується думка про те, що війна несе горе усім - і переможеним, і переможцям.

У 2004 році в Україні був прийнятий Закон *“Про соціальний захист дітей війни”*, який встановив правовий статус дітей війни і визначив основи їх соціального захисту та гарантував їх соціальну захищеність шляхом надання пільг і державної соціальної підтримки. Тільки тепер постраждалі діти були визнані жертвами війни. Безсумнівно, усі діти тих часів так чи інакше стали жертвами: хтось залишився сиротою, навіть життя кілька років без батька вплинуло на свідомість маленької дитини, не кажучи вже про більш страшні страждання: загрозу смерті, загибель рідних на власних очах та ін.

Листи, які публікуються, зберігаються в Інституті історії України НАН України у колекції листування громадян з Українським національним фондом *“Взаєморозуміння і примирення”* 1997-2002 років, яка була передана Інституту упродовж 2004-2007 років для зберігання та наукової розробки (загалом 801 справа). Ця колекція вміщує листи претендентів на компенсаційні виплати, відповіді фонду, іноді копії підтверджуючих документів. На нашу думку, найбільш цінними є листи, які містять спогади про воєнні та повоєнні роки, рефлексії з приводу власної долі. В Інституті заплановано видати серію *“Війна, закарбована в долях: історичні свідчення у листах жертв нацистських переслідувань до УНФ “Взаєморозуміння і примирення”*, два випуски якої вже готуються до друку. Третій випуск заплановано присвятити долям дітей в умовах війни.

Нижче публікуються 5 листів від чотирьох авторів різного походження за національністю, різних років народження (від 1934 до 1939 рр.). Що їх об'єднує? Безпорадність та залежність від дорослих та від обставин, незахищеність, велика психічна травма на все життя.

Автори листів дізналися про власну долю переважно від дорослих. Тільки деякі спогади можна вважати власними - лялька, подарована батьком, страшна надзирателька у таборі, добрий лікар - ці образи, безсумнівно, є власними спогадами авторки перших двох листів. Її вірші є не бездоганними, але дуже емоційними, тому публікуємо їх також у скороченому варіанті. Другий лист, написаний роком пізніше, є більш стриманим, але він за деякими деталями доповнює перший. Чи є певні уточнення надуманими, важко казати. У всякому разі співставлення двох листів однієї авторки надають певні ознаки постійного прокручування у її пам'яті спогадів із дитинства. Найбільш суперечливі почуття викликає останній лист. Доля дитини, що постраждала від обох сторін у ході війни та пронесла через все життя тягар провини тільки через приналежність до німецької національності, виглядає з погляду впливу на психіку найбільш знівеченою. Це єдина дитина серед чотирьох, яка не загубила батьків, але вона з дитинства була позбавлена відчуття Вітчизни, рідної домівки, належності до якоїсь певної суспільної групи.

При публікації збережено стиль, пунктуацію та орфографію авторів, пропуски позначені трьома крапками у квадратних дужках. Не вказуються повні прізвища авторів листів та особисті дані названих у листах осіб.

№1

З листа Надії К., 1934 р. н., м. Краматорськ Донецької обл.

Кто в праве меня осудит?
О том, что правду злую не могу забыть.
Ведь же правда слово дорогое,
На земле должно быть святое.

Душа моя болит давно,
Иных времен желала она.
Я не ищу у врага наград.
Я ищу саму себя.
За прожитый мною страшный ад.
[...]
Молилась к Богу, в детском лагере годами,
За колючими Германскими воротами.
Обращалась к Нему с молитвой - Спаси!
Меня от вражьих рук - Убереги!

Угнетала Берта Лорд, бежалосно смеясь,
В ней кипела злобы страсть.
Каждый день и ночь, и час,
Убивалась на моих глазах ее честь.

И тоскливо сжималось мое сердце,
И по-детски дрожали мои губы.
И светило с небес то же солнце,
Но каждый день уничтожались человеческие судьбы.

Скажите! - Как ржавчину давнюю стереть?
Ту скорбную историю свою..
Дайте же мне истины ответ,

Чтоб осушить с глаз слезу мою.
[...]
Не знаю я, свой отчий дом,
Где родились родители и их обитель.
Я утратила их в детстве в чужом краю.
Осталось - память - тоска и печаль.

Мне к родительскому подворью
Смерть их отрезала все пути.
Не могу примириться к тому горю
И от памяти той уйти.

Кроме номера 1489 - того
Лагерлеф я не знала ничего.
И после войны, комиссии врачебной,
Ответ мой был такой:

- День и месяц и год рождения
Придумайте любой.
Фамилию отчество и имя
Дайте сами, по совести своей. -

И среди всех других врачей,
Один седой с улыбкой доброй.
По седине своей рукой провел,
Очки в оправе поправил.

Протер платком и снова их одел,
На меня сквозь их глядел.
Своей натурой видимо простой,
У всех сидящих за столом врачей.

Сказал: - "Будешь Савчук Надежда,
И год рождения, отца и мать мне в журнал вписал.
Могу забыть тот час и те года,
О нет! - невозможно забыть никогда.
[...]
Мой концлагерный номер 1489, а Лагерлеф IV-ый.
Потом списание, как тиф явился.
Но огня не испугался,
И я живой осталась.

Так в чем моя вина?
Скажите, уважаемые господа.
В том, что война мое детство отняла.
Иногда думаю, зачем осталась я живой, лучше бы от тифа умерла.
Но мне не суждено умереть, а жить.

Отец был кадровым военным, носил форму матросскую, а потом пограничника! Жили мы с матерью при военном гарнизоне. Часто солдаты границу называли "Крупограница". Там протекала река Буг или Буй³, точно не помню. Мне же было пять с половиной лет, поймите меня, наконец.

Отца помню по кукле, привезенной мне из города Дубно. Но в Германии Берта Лорд отняла ее у меня. Она говорила о том, что это не лагерь, а приют. У меня там часто брали кровь.

Но когда я заболела тифом, меня и перебрасывали из одного лагеря в другой, и дошла я до списания к газовым печам.

Не дай же Боже, даже и врагам их видеть. Эпилепсию я и привезла из Германии, я часто падала и в классе, и на работе в НКМЗ⁴. Все в глазах моих стояли палачи человечества. Страшно и думать теперь о том. Привезли меня вместе с другими детьми на Украину в 1945 г. [...] У нас было плохое здоровье, многие из нас страдали туберкулезом, трахомой глаз, лишаем, а животы были, как барабан, руки и ноги - тоненькие палочки... Воспитывалась в двух детдомах, в одном г. Луцка спец д/д №1, а другой - Волынской обл. Рожищанского района села Вовнянка. В свидетельстве у меня указано, что я родилась в Ровенской области, Рожищанского района, села Бондары, но такого района и села в Ровенской области нет⁵. Так что мои документы ложь сплошная, и я на самом деле никто. [...]

Колекція листування громадян з Українським національним фондом "Взаєморозуміння і примирення" при Кабінеті Міністрів України (далі - Колекція УНФ), 1997 р., справа №43. Рукописний оригінал.

№2

З листа Надії К., 1934 р.н., м.Краматорськ Донецької обл. (до Російського фонду)

[...] Меня вместе с матерью вывезли в Германию в пятилетнем возрасте, шел шестой год. Начала войны с города Дубно Ровенской обл. Мой отец был кадровым военным, служил на границе не далеко от Польши, там была река "Буг".

В Германии меня с матерью разлучили и я ее больше и не видела.

Но надзирательница Берта Лорд - говорила, что это приют и вы дети "Великой Германии" у меня там часто брали кровь, а когда я заболела тифом меня и таких как я перевели в лагерь смерти на списание "Бухенвальд"⁶ этот лагерь очень и очень страшен не дай никому быть там. Но немцы очень боялись тифа и в нас барак не заходили. Мой лагерный номер 1489. Я настоящей своей фамилии имя и отчества не знала, а знала лишь номер свой 1489. Потому и спаслась спасибо тифу.

В 1945 г. меня и других детей привезли на Украину наши, привезли больных и очень слабых, у нас были большие животы и тощие руки и ноги. Привезли в город Луцк Волынскую обл. в детский приемник. Там врачебная комиссия осматривала и определяла год рождения и давала фамилии, имя и отчества, кто не знал своих инициалов только номера. Так и я стала Савчук Надежда Захаровна и Петровна. Меня направили в д/дом №1 Волынской обл. г.Луцк.

Но когда я заболела трохомой глаз и лишаем меня и направили в детский дом другой он в то время и назывался прохотно-лишайный д/дом. Он Находился в Волынской обл., Рожищанского р-н, село Вовнянка. В личной карточки Луцкого д/дом №1 было указано два года рождения 1935-1934 и два отчества Захаровна и Петровна, только год 1935 и отчество Захаровна взяты в скобки, а так же было указано последний лагерь "Бухенвальд". Но ее у меня уворовали в общежитии, вместе с вещами.

В моем свидетельстве вверху написано восстановлено.

Мои инициалы и год рождения будут под германским номером 1489. Теперь не могу добиться правды, Вы знаете лучше бы я в том аду погибла, чем сейчас живу.

Где все умерло честь и здравый ум, чтобы не знать вообще ничего.

Я больная женщина страдаю эпилепсией, астмой бронхов, туберкулезом и с одной почкой, общем целый букет.

Прошу помочь найти меня по номеру 1489 [...]

Колекція УНФ, 1998 р., справа №14, вих. №04/1370-98. Рукописний оригінал.

№3

З листа Світлани Л., 1939 р.н., м. Джанкой Автономної Республіки Крим

[...] Дело в том, что я с 4хлетнего возраста, в период Великой Отечественной войны, осталась одна без родителей, один на один по удары судьбы среди фашистских захватчиков.

Отец мой был в партизанах, а моя мама [...] была членом подпольной организации Белогорского р-на в Крыму с мая 1943 г. оказывала помощь партизанам 2 бригады Восточного соединения. В марте 1944 г. была арестована оккупантами и находилась в лагере до освобождения Крыма. Прилагаю копию справки. Я же чудом выжила, видимо на то была Воля Всевышнего, зато до сего дня, хотя мне уже 60 лет, война эхом отдается в моей жизни. Я и сейчас никак не могу освободиться от разных хронических заболеваний, приобретенных в годы войны, оставшись без материнской заботы. У меня и сын родился глухонемой в связи с заболеванием у меня щитовидной железы.

Я обращалась в военкомат, в Городской совет народных депутатов, в горсобес г. Джанкой с вопросом, можно ли учесть мое положение в детстве и приравнять меня к узникам, или к какой другой категории. Я получилась, вроде как рыба выброшенная на берег, ни в какую категорию не вхожу⁷ [...] Меня даже в детский дом не кому было сдать, если такое было в то время, я бродила по мусоркам, как животное. [...]

Колекція УНФ, 1997 р., справа №43, вих. №04/1520-2000. Рукописний оригінал.

№4

З листа Галини К., 1939 р.н., м. Київ

[...] Являюсь членом Київської організації "Зікарон Шоа" ("Память Катастрофи") - жертва нацистських переслідувань в роки Другої світової війни, і як єврейка підлягала знищенню.

Я єдина уцілівши дитиною в 1941 р. при розстрілі моєї сім'ї, в склад якої входили батьки та 8 дітей. Це сталося в серпні 1941 р. в м. Фастові на Казнівці, біля 7 школи, де тепер стоїть обеліск в честь загиблих.

Хіба може бути ще більше страждання, чим залишитись в 2 роки круглою сиротою, без батьків, рідних, даху над головою, засобів до існування.

Моєму старшому братові із 8 дітей - Аркадію вдалось чудом втекти зі мною на руках з місця розстрілу. До темряви він переховувався зі мною в сараї на вул. Першого травня, господарка якого - бухгалтерша змішторгу, заставши нас з братом, побігла за поліціями, але нам вдалось втекти в яр за костьолом, а звідти до річки Унави, де брат залишив мене в рибаків, а сам переховувався в виритій ним траншеї, а з настанням морозів, простудився, захворів запаленням легенів і помер в січні 1942 року, не здавшись ворогові.

Молодша сестра моєї спасительки, 15річна [...] принесла мене від рибаків до старшої сестри [...], яка дала мені своє прізвище та нове ім'я - Галя, так як я себе називала "Боня" - Броня.

З того часу і до визволення м. Фастова і Фастівського району Радянськими військами, моя спасителька ризикувала своїм життям та своїх близьких, переховуючи мене в селах Фастівського району, в лісах, де були партизанські загони [...]

Колекція УНФ, 1998 р., справа №32, вх. №08/5558-98, 8.07.1998. Рукописний оригінал.

№5

З листа Гільди Ф., 1941 р.н., м.Дніпропетровськ:

[...] Я была вывезена 14 сентября 1943 года, когда мне было два года 5 месяцев от рода. Вывезена я была принудительно вместе со своей матерью [...], бабушкой [...] и сестрами матери - моими тетями [...].

Всех нас вывозили в Германию на принудительные работы и никаких льгот для нас не было⁸. 17 октября 1943 года нас привезли в Вартекау, (Польша), а 9 ноября 1943 года привезли в Киришберг, вблизи г.Лодзь.

12 января 1944 года привезли в Бургенланд (Лорета), где мы находились в лагере с 12 января 1944 года по 24 апреля 1944 года и отсюда нас отправили к бауэру на сельхозработы в с.Рутцендорф, где все работали на полевых работах у бауэра до освобождения Красной Армией. Моя мать и мои родственники и мы дети не имели там другого имени кроме "русская свинья".

Разве добровольно я не имела детства, не знала, что такое детство? Моя мать не могла уделить мне никакого внимания; не могли заниматься со мной и моя бабушка, тетя, поскольку все они были заняты тяжким ежедневным непосильным для них, женщин трудом. Мы, дети, были предоставлены сами себе. У фермера было большое хозяйство. Вместе с матерью работали пленные разных национальностей.

Мой отец [...], 1915 г.р. в июле 1941 года был мобилизован Днепропетровским горвоенкоматом в трудовую армию и направлен в г. Каменск-Уральский Свердловской области.

26 сентября 1943 года он был осужден Особым Совещанием при МВД СССР по ст.58-10 ч.II УК РСФСР⁹ на 10 лет ИТЛ¹⁰. Но и после отбытия срока он не вправе был возвратиться домой, а был направлен в распоряжение УМВД по Свердловской области для взятия под надзор, поселен в спецпоселение как лицо немецкой национальности. Сейчас он реабилитирован на основании Постановления Верховного Совета СССР от 7 марта 1991 года "О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, которые были подвергнуты насильственному переселению и обеспечения их прав"¹¹.

Вы отвечаете мне, что я ни в чем не пострадала. Но только потому, что я родилась немкой я с самого раннего детства несла все лишения в жизни: лишилась отца, не получала должной заботы, содержания, воспитания от матери и других родственников: бабушки, тетки. С двухлетнего возраста меня возили по всем пересылочным лагерям, выросла я на нарах, в заперти.

4 апреля 1945 года нас вывезли в Братиславу, где до 5 сентября 1945 года мы находились в лагере, а оттуда товарным поездом депортировали в Алтайский край, куда нас привезли 5 декабря 1945 года в с.Покровка, Табунского района, а позже перевезли в с. Сероброполь, того же района и края, где мы проживали под надзором до февраля 1956 года и только 6 августа 1956 года мы переехали в Молдавию в г.Григориополь, т.к. нам въезд в г.Днепропетровск был не разрешен и только 30 июня 1960 года мы возвратились домой в г.Днепропетровск.

Сейчас получив ответ, что я не была в местах принудительного содержания, я прошу Вас объяснить: добровольно ли я и моя мать выехали в Германию, где надрывались в работе, где мы лишились всего, даже собственных имен, а позже отправив нас в Сибирь, где снова мы были лишены нормальных условий для жизни, лишены всяких прав и для властей были "фашистами". Прочитав Ваш отказ я должна убедить себя, что это благо для меня, что меня не воспитывали не отец, ни мать и я с 2 до 5 лет постоянно находилась то в переселенческих лагерях, то закрытой на ферме: все взрослые вывезены на работу в поле, а дети - в заперти.

Но это же не так. На принудительных работах были мои мать и отец. Я не могла работать по возрасту, мне было 2 года 5 месяцев, когда нас вывезли. Но я познала все лишения только потому, что родилась немкой в бывшем Союзе ССР и была чужой для Союза ССР “фашисткой” чужой “русской свиньей” для Германии.

Прошу пересмотреть мое дело, назначить мне компенсацию как пострадавшей от национал-социалистических преследований [...].

Колекція УНФ, 1998 р., справа №32, вх. №08/5838-98, 29.07.1998. Машинописний оригінал з підписом.

¹Lorenz, Hilke. Kriegskinder. Das Schicksal einer Generation. - Berlin: List Taschenbuch, 2009. - 302 s.

²Ibid. - S.17.

³Напевно, Західний Буг.

⁴Новокраматорський машинобудівний завод.

⁵Перевірити адм.-територ. поділ.

⁶Можливо, назва табору використовувалася у переносному сенсі, малоімовірно, що він мав якесь відношення до концентраційного табору Бухенвальд.

⁷Лист був написаний за 4 роки до прийняття Закону “Про соціальний захист дітей війни”.

⁸Етнічні німці (фольксдойче) мали цілий ряд привілеїв та пільг у часи окупації: спеціальні продовольчі чи промтоварні картки, краще житло, більші зарплатні, нерозповсюдження на них законів щодо місцевого населення та ін. У зв'язку з наступом радянських військ українські фольксдойче евакуювалися до Райху. Інша справа, що цей статус треба було отримати через включення до відповідного національного списку “Deutsche Volksliste Ukraine”. Можливі два варіанти: або родичі авторки листа не подавали документів на отримання статусу фольксдойче - за архівною довідкою, вони були евакуйовані в Австрію із селища Рибальський Дніпропетровського району Дніпропетровської області, або вона свідомо чи зі слів родичів заперечує привілейований статус.

⁹Стаття 58, п.10 передбачала відповідальність за пропаганду чи агітацію, яка мала поклик до повалення, підриву чи послаблення Радянської влади чи до здійснення окремих контрреволюційних злочинів, а також розповсюдження чи виготовлення або зберігання літератури того ж змісту через позбавлення волі на строк не менше 6 місяців. Ті ж дії при масових хвилюваннях чи з використанням релігійних або національних забобів мвс, або у воєнних обставинах, або у місцевостях, які оголошені на військовому становищі, каралися через міри соціального захисту, вказані у ст.58-2, тобто вищу міру соціального захисту - розстріл або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна та з позбавленням громадянства СРСР, при пом'якшувальних обставинах позбавлення волі строком не менш 3 років, із конфіскацією усього або частини майна. Якщо авторка правильно вказала номер статті, то, з огляду на реабілітацію, ця стаття у даному випадку була застосована оригінальним чином.

¹⁰Виправно-трудоий табір (російською - исправительно-трудоий лагерь).

¹¹Точніша назва - “Постановление Верховного Совета СССР от 07.03.1991 №2013-1 об отмене законодательных актов в связи с декларацией Верховного Совета СССР от 14 ноября 1989 года “О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению, и обеспечении их прав”.

Дубик М.Г. Дети войны: несколько описаний собственной судьбы

В публикации подаются письма людей, которых война лишила детства. Интересными являются не только перипетии их историй, но и рефлексии авторов по поводу собственной судьбы и влияния на нее событий Второй мировой войны.

Dubyk M.H. “War children”: some descriptions of the own destiny”

Some letters by the persons whose childhood was taken away by the war are presented within the publication. The most interesting things are not only vicissitudes of their stories but also the authors' reflexion on their own destinies, the impact made on their lives by the events of World War II.